

projecten zouden hebben gegeven en die daarbij ook over het architectonisch concept zouden hebben nagedacht. Hierbij wordt de gehele omgeving van de graaf genegeerd, waarin ook gravinnen, familieleden, raadsheren en ambtenaren een rol spelen. Een interdisciplinaire benadering is bij de ontrafeling van de bouwgeschiedenis van het Binnenhof onontbeerlijk en hiermee komen we tot een eindconclusie over de hier besproken bundel.

De verzameling bijdragen is een gedegen afspiegeling van de vragen die er over het Binnenhofcomplex bestaan en moet dan ook als inspiratie worden beschouwd tot nadere deelonderzoeken, beschrijving van het complex en integrale geschiedschrijving. Plannen daartoe gaan al ver terug, maar voor de realisatie ervan zal nog aanzienlijk huiswerk moeten worden verricht. Ook meer wetenschappelijk getinte vragen zijn er in overvloed. Zo is er de kwestie of de bakstenen van het Rolgebouw werkelijk hetzelfde baksel zijn als de stenen in de abdijkerk van Loosduinen, en wie weet

ook andere vroege grafelijke bouwprojecten. Dit soort detailonderzoek kan in de toekomst wellicht meer zeggen over tot nog toe problematische dateringen. En ook dient het bouw- en architectuurhistorisch onderzoek meer te worden geïntegreerd met historische bronnen. Sinds de late jaren zeventig is er vanuit historische hoek een fenomenale stroom publicaties over de Hollandse geschiedenis op gang gekomen, met tal van proefschriften, bronnenpublicaties en kronieken, die het mogelijk maken de wording van het Binnenhofcomplex in een breed perspectief te plaatsen. Ook heeft het Rijksvastgoedbedrijf er gelukkig voor gekozen om de vele bouwhistorische rapporten die in de afgelopen jaren zijn geproduceerd online te zetten. Door de combinatie van bronnen en disciplines is het in de toekomst hopelijk mogelijk om meer helderheid te brengen in kwesties die door deze symposiumbundel op prikkelende wijze onder de aandacht zijn gebracht.

GABRI VAN TUSSEN BROEK

NATALIE DUBOIS EN JESSICA VAN GEEL

RIETVELD SCHRÖDERHUIS EEN BIOGRAFIE VAN HET HUIS

Veurne (Hannibal Books), 2024, 890 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN ned 978-94-6494-123-4, ISBN eng 978-94-6494-143-2, € 79,95

Er zijn al veel publicaties verschenen over het Rietveld Schröderhuis, maar het gebouw blijft boeien. *Rietveld Schröderhuis. Een biografie van het huis* verscheen ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het huis aan de Prins Hendriklaan in Utrecht. Het huis is UNESCO werelderfgoed en geniet internationaal grote bekendheid, niet alleen bij architecten en architectuurhistorici, maar ook bij kunstliefhebbers en toeris-

ten. Al vanaf de ingebruikname ervan in januari 1925 trok het nieuwsgierige kijkers. In dit nieuwe boek wordt daarover opgemerkt dat hoofdbewoonster Truus Schröder-Schräder bij de deur een bordje had opgehangen met richtlijnen voor bezoekers, die vaak spontaan aanbelden omdat ze het huis vanbinnen wilden zien. In de loop van de tijd veranderde de toon van dat bordje: van uitnodigend in het begin, tot terughou-

dend in latere jaren, ook vanwege feit dat de bewoonster op leeftijd raakte. Sinds 1987 heeft het huis de bestemming van museumwoning.

Conservator toegepaste kunst en vormgeving bij het Centraal Museum Natalie Dubois en cultuurhistoricus Jessica van Geel stellen in het jubileumboek de bewoningsgeschiedenis centraal, evenals de wijzigingen die de woning ten behoeve van veranderend gebruik onderging. Toen het huis in 1970 overging in beheer van een stichting, kreeg het de naam Rietveld Schröderhuis, verwijzend naar de samenwerking tussen architect Gerrit Rietveld en opdrachtgever Truus Schröder-Schräder (in het boek afgekort tot Schröder). Overigens was het Schröder die deze naam bij oprichting van de stichting voorstelde; daarvoor werd het ook wel Rietveld-huis genoemd of Schröder-huis.

De vorm van de samenwerking tussen Rietveld en Schröder is in de historiografie van het huis een veelvoorkomend thema, en wordt ook in deze publicatie onderzocht. De auteurs hebben hun onderzoek gebaseerd op documenten die in de loop van de jaren zijn overgedragen aan het Rietveld Schröder Archief, beheerd door het Centraal Museum in Utrecht. Een deel is afkomstig uit de nalatenschap van Truus Schröder, overleden in 1985, en was al toegankelijk en raadpleegbaar. In de jaren daarna waren er meerdere aanvullingen van het archief, zoals fotocollecties van familieleden van Schröder, en foto's en brieven van een achterneef (Gabriël Poelhekke). Bovendien hebben eerdere onderzoekers hun bronnen en documenten geschonken aan het archief. Verder zijn enkele externe archieven geraadpleegd, zoals dat van Truus' dochter Han Schröder, dat zich in het International Archive of Women in Architecture in Virginia bevindt.

Dubois en Van Geel laten zien dat Rietveld en Schröder vanaf het begin in publicaties beiden als ontwerper van het huis werden genoemd, maar dat de naam van Schröder later ook geregeld werd weggelaten. De erkenning van de rol van Schröder was overigens in enkele meer recente studies wel weer het geval, zoals in *Rietvelds universum* (Dettingmeijer e.a. 2010), waarin Wolf Tegethoff en Maristella Casciato Schröder mede-ontwerper noemen. Ondanks het streven de bijdrage van Schröder in deze nieuwe publicatie sterker te positioneren, erkennen de Dubois en Van Geel dat ook zij de precieze invulling van de samenwerking niet konden vaststellen: 'Het volledige antwoord is niet meer te achterhalen', schrijven ze. Daarmee wordt de verwachting die in de inleiding hierover wordt gewekt – 'over deze vragen zijn interessante ontdekkingen gedaan' – in de hoofdstukken over het huis niet overtuigend waargemaakt. Het overvloedige bronnenmateriaal dat zij opvoeren blijkt in dat opzicht onvoldoende. De geselecteerde citaten zijn pakkend, maar tonen ook de onduidelijkheid, inconsequenties en tegenstrijdigheden op dit punt. Daarbij komt dat veel bronnen van

lang na de totstandkoming van het ontwerp zijn, zoals interviews met uitspraken die niet verifieerbaar zijn. Eerdere onderzoekers hebben de claim op een ontwerpersrol van Schröder dan ook vanwege gebrek aan bewijs bekritiseerd, zoals emeritus hoogleraar kunstgeschiedenis Carel Blotkamp in *De Witte Raaf* (maart-april 2019). Wel suggereren de bronnen dat Truus Schröder zich als opdrachtgever intensief heeft bemoeid met het ontwerpproces, en dat Rietveld haar opvattingen verwerkte in het ontwerp, maar dat is een vrij gebruikelijke rolverdeling bij opdrachten.

Dubois en Van Geel besteden veel aandacht aan ontwerpactiviteiten die Schröder ontplooiëde na de bouw van het beroemde huis. Ze vestigde zich in 1925 als interieurarchitect en werkte afwisselend zelfstandig of gezamenlijk met Rietveld aan projecten. Rietveld en Schröder werkten vanaf de ingebruikname van het huis tot omstreeks 1933 in een ruimte op de begane grond (of op de verdieping), waar ze een bureau hadden ingericht. Ter illustratie daarvan tonen de auteurs een tot nog toe onbekend detail van een foto van een geschilderde aanduiding op het huis: 'Schröder & Rietveld architect'.

In historiografisch opzicht is *Rietveld Schröderhuis. Een biografie van het huis* van belang omdat het, in het verlengde van de eerdere publicatie van Jessica van Geel (*I love you, Rietveld*, 2018), duidelijk maakt aan welke ontwerpen volgens de auteurs de naam van Truus Schröder verbonden kan worden en haar oeuvre daarmee meer bekendheid geeft. Zo werkten Schröder en Rietveld gezamenlijk aan het bekende ontwerp voor de woonkamer en slaapkamer voor Truus' zus An Harrenstein-Schröder, aan projecten voor mevrouw Fraenkel in Utrecht, de familie Birza in Amsterdam en het Amsterdamse warenhuis Metz & Co. Een oeuvrelijst van Schröder, ook als zelfstandig interieurarchitect, ontbreekt echter; daarvoor zal volgens Dubois en Van Geel meer onderzoek moeten worden gedaan. Het auteurschap van ontwerpen blijft moeilijk vast te stellen. Vanaf 1924 was er in feite sprake van drie bureaus: één van Rietveld, één van Schröder en een gezamenlijk bureau. Bovendien betekent het voeren van een gezamenlijk bureau nog niet automatisch dat het auteurschap van het ontwerp gedeeld is. In dat opzicht is de bewering dat het ontwerp voor woningen aan de Utrechtse Robert Schumannstraat (1932) ook als een *gezamenlijk* ontwerp kan worden beschouwd, erg sterk aangezet. Op ontwerpbladen van dit project staat 'naar ontwerp v. arch. Rietveld', waarmee Rietveld zelf het creatieve ontwerp claimt.

Vanwege de rijkdom aan afbeeldingen, de aansprekende citaten en de ruim 880 pagina's omvang, is dit een boek dat uitnodigt om te blijven lezen. De 'biografie van het huis' is grotendeels chronologisch opgebouwd, met korte inleidende hoofdstukteksten die de verschillende periodes typeren – vanaf de geboortes

van Rietveld en van Schröder tot het museumhuis. Na elke inleiding volgen pagina's met foto's en passages uit documenten uit het Rietveld Schröder Archief. De toelichtende teksten zijn niet diepgravend, eerder beschrijvend. Soms is de schrijfstijl sterk invoelend, alsof de auteurs er zelf bij waren, bijvoorbeeld bij het ontwerpproces: 'dan bedenken Schröder en Rietveld' en 'vervolgens vraagt ze...'. Daarin richt het boek zich bewust op een breed publiek. Dat sluit aan bij de brede keuze van onderwerpen, die ook andere projecten van Rietveld en Schröder betreffen, of activiteiten van de kinderen van Schröder. Dubois en Van Geel letten bij hun citaatkeuze vooral op het sociale aspect, tonen vele portretfoto's en beschrijven het leven van de bewoners van het Rietveld Schröderhuis. Ze stellen dat ze daarmee het huis tot leven willen wekken: 'Al dat leven, de gesprekken, het werk, de liefde, de spannin-

gen, de rust en het rumoer willen we in dit boek laten zien'.

Voor hun gebouwbiografie maakten de auteurs gebruik van de vele interviews, op papier en in geluidsopnames, die in de loop van de jaren met de betrokkenen zijn gehouden. Helaas ontbreekt bij meerdere citaten een bronvermelding, maar in de algemene verantwoording valt wel te lezen dat de interviews zich in het Rietveld Schröder Archief bevinden. Een deel van de geraadpleegde brieven is getranscribeerd en zal in de loop van 2025 online raadpleegbaar zijn.

Als bronnenuitgave met veel materiaal uit de privésfeer brengt de publicatie niet alleen Truus Schröder en Gerrit Rietveld bij een divers publiek onder de aandacht, maar zet ook aan tot verder onderzoek naar de werkwijze op het bureau van Rietveld en van Schröder.

DOLF BROEKHUIZEN

LESS IS MORE

Discover the vacuum insulating glazing for your projects

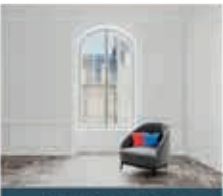
www.fineoglass.eu

RENOVATION

NEW CONSTRUCTION

RESTORATION

FINEO
by AGC